

Ivan Fiiček

LJUDSKA PRAVA U SOVJETSKOM SLUŽBENOM MARKSIZMU

Marxova nauka o pravu nije prozirna, iako se on pravom više pozabavio od Lockeja, Kanta i Hegela. Stručnjaci se muče da na zajednički nazivnik svedu raznolike komentare Marxove, a onda i Engelseve nauke o pravu. Kojim putem da krenemo u ovom izlaganju? Od Marxove filozofije prava i njegove snažne kritike postojećeg prava i filozofije prava, pa da pri tome pokažemo kakve su utjecaje na nj imali Hegel, Feuerbach, Spinoza, francuski i engleski materijalisti 18. stoljeća, čak i mislioci starije, napose Heraklit, Demokrit, a, prema nekima, i Aristotel?

Da krenemo od njegova izlaganja prava u vezi s poviješću ekonomije, prije svega od njegovih dviju poznatih teza: (1) da je pravo sastavni dio povijesti ekonomije i (2) da čovjekova bit nije nešto nepromjenljivo iznad kategorija vremena, pa stoga ni pravo ne može imati druge značajke? Mogli bismo krenuti povijesno i istražiti genezu nauke prava u Marxa i Engelsa s vizijom prema budućnosti, pa govoriti o teoriji odumiranja prava i države, uvijek s upitnikom: kako je zapravo Marx utemeljio pravo? Odbacio je »prirodno« ili »naravno« pravo kao sredstvo u službi vladajuće buržujujske klase, a s druge strane je sociologiju, povijest prava i pravo smatrao jedinstvenom disciplinom. Da je njegovo pravo pozitivističko, nema sumnje, ali mnoge precizacije još nedostaju.

Mogli bismo, dalje, reći bar nešto o razvoju i sudbini Marxove nauke o pravu u socijalističkim društvima, budući da taj razvoj nije uvijek bio koherentan po istoj liniji, npr. nauka Pašukanisa, s jedne, i Judina, s druge strane. Zanimljivo bi bilo, kažu sovjetozi, ući i u razloge zašto je s vremenom socijalističko sovjetsko pravo, koje se s Marxom ima boriti protiv kapitalističkog, pomalo poprimilo značajke teorije prava kapitalista, napose s tri bitne oznake: etatizmom, normativizmom i pozitivističkim pojmom zakona, pri čemu nadgradnja određuje bazu, kako dokazuje

promarksiistički autor Michel Villey u usporedbenoj enciklopediji »Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft«.¹

Unatoč povratku na buržujski način strukturiranja prava, sadašnja službena teza tvrdi da pravu i pravnoj socijalističkoj teoriji pripada »specifična forma« i »nova bit«, što dokazuje da je socijalističko pravo demokratski, da izražava volju naroda, pri čemu je narod tvorac jedinstva, da nema nikakve eksploatacije, da je postignut velik napredak na putu prema komunizmu, da je isto pravo sredstvo progresa, da su izvanjski oblici prava sve slabiji i da će pomalo nestati. Dakle, unatoč svemu, proces ide prema odumiranju prava i države.

Ni jednim od tih putova mi ne možemo ovdje poći, jer je naš prostor vrlo omeđen, ali u tom kontekstu bit će jasniji put našeg izlaganja. A taj će put odrediti fenomenski i situacijski elementi. Ni s tog polazišta neće biti moguće sasvim mimoći pravnu doktrinu, no ona će služiti samo zato da bismo bolje osvijetlili pojavu sadašnjeg prava u sovjetskom službenom marksizmu. Naš je postupak *pravno-etički*, kako i zahtijeva narav sovjetskog prava. Daleko smo od svakog i najmanjeg političkog akcenta, što se ne bi slagalo sa znanstvenom metodom. Ne govorimo ni s kršćanskog, ni s teološkog, ni s naglašenog kritičkog stajališta. Jednostavno slijedimo *analizu* značajnijih tekstova ustavnog prava SSSR-a. Time će po sebi biti jasno ono »dručkije« u tom pravu od onog u međunarodnim dokumentima te neki nedostaci s tog gledišta.

Bit će, dakle, najprije potrebno nešto reći o »dručkijoj« antropologiji i njezinim filozofskim temeljima, da bismo potom na nekim primjerima istog ustavnog prava sa socijalnog, ekonomskog, političkog i osobnog područja — upravo kako i zahtijeva struktura najnovijeg sovjetskog ustava — upozorili na to »imati 'dručkije' pravo«. Napokon, bit će važno upozoriti i na izvore (fontes) istog prava.

Antropologija dručkijeg tipa

Pitanje o ljudskim pravima svodi se na temeljni problem: kako se shvaća čovjek ili kakvom se antropologijom vodi neka filozofija ili neki sistem pri tumačenju čovjeka. Platonova ponuda nije Aristotelova, Kantova nije Hegelova. U tome nema jedinstva čak ni među današnjim teolozima: jedni će gledati čovjeka gotovo isključivo unutar svijeta i svjetovnih stvarnosti i neće smjesta posezati za transcendentnim motivacijama, dok je dru-

¹ M. VILLEY, »Rechtsphilosophie«, osobito C. »Die Rechtsphilosophie im kommunistischen Bereich« u *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Fpc i-er^Je-'^^rr--de Enzyklopädie*, Bd. 5. Herder, Freiburg-Basel-Wien 1972, 540—548 (od sada cit. *SDG*): autor najprije govori o Marxvoj i Engelsovoj filozofiji prava navodeći glavne Marxove spise pravnog karaktera, da bi se u drugom dijelu pozabavio filozofijom prava u socijalističkim državama. Autor smatra da je Marxova pravna teorija, unatoč kasnijim različitim tumačenjima i napadajima protivnika, znak i zamah za daljnja plodna istraživanja.

gima temelj transcendentno-milosni dijalog s Bogom pa će vođeni »osjećajem vjere« kroz »znakove i situacije vremena« nalaziti svoje etičke motivacije u misteriju Boga.[^]

Ipak svim tim raznolikim shvaćanjima čovjeka i antropologijama koje iz tog rezultiraju jedno je zajedničko: polazište je *čovjek*, ljudska osoba, njezino unutrašnje dostojanstvo, bogatstvo koje svako ljudsko biće od rođenja u sebi posjeduje. Zato temelj ljudskih prava nije nešto pridošle izvana, nego upravo to unutrašnje bogatstvo dostojanstva ljudske osobe. Od osobe nastaje društvo: brak, obitelj, rodovska, plemenska, narodna zajednica koja se, dalje, organizira u državu. Kad ove antropologije govore o osobi, individuu, individualnom, tada je to sasvim drugo od bilo kakvog »individualizma« ili »egoizma«, jer osobu ne promatraju izolirano nego uvijek u dijaloškim odnosima: »ja« — »ti« — »mi«.

Postoji drugi obratan smjer promatranja stvarnosti: najprije je društvo, kolektiv — veći ili manji — koji je nosilac različitih prerogativa, bogatstava kulture i znanosti, civilizacije i tehnike, a još prije nosilac je ljudskih prava na kojima pojedinac čovjek participira. Čovjek kao takav izvan društva, ljudska osoba ili individuum prethodno nema nikakvih prava. U tom smislu on je »prazno biće« koje treba ispuniti sadržajem, odrediti ga, usmjeriti, formirati za ispunjavanje zadataka u kolektivu.

Nisu ni tu sva poimanja društva i čovjeka unutar društva jednaka: drukčije je Rosenzweigovo od Darwinova, drukčije je Šiškinovo ili Arhangel'skog od Marxova.[^] Shvaćanje kolektiva dobilo je kroz povijest mnogij nijasne, pa i unutar marksizma. Time je i shvaćanje čovjeka unutar kolektiva dobilo pomalo drukčije predznake. Ipak i ovim antropologijama polazište je zajedničko: *društvo*, ne čovjek. Kad ove antropologije govore o društvu, kolektivu, dijalog s ljudskom osobom gledaju na liniji: »mi« — »ti« — »ja«, pri čemu je opasnost da čovjek, koji ionako sve prima od kolektiva, bude od njega apsorbiran sve do identifikacije s njim, čak do gubitka svoje osobnosti, rečeno u smislu prvog tipa antropologija (*usp. bi[^]j.2*).

" Usp. M. FLICK Z. ALSZEGHY, »Antropologia« u *Nuovo dizionario di teologia*, ed. Paoline, Roma 1979, 12-29: autori naglašuju razliku između »teološke antropologije« i »antropologizirane teologije«, čime i unutar kršćanstva, odnosno katoličke teološke nauke, jasno luče dvije antropologije. Usp. (s jedne strane) G. ERMECKE, »Die fundamental-moralischen Grundlagen für die sittliche Verbindlichkeit von 'FamiKaris Consortio'«, u *Divinitas* 26 (1982), 369-381; (s druge strane) R. GINTERS, *Werte und Normaen. Einführung in die philosophische und theologische Ethik*, Vrl. Patmos, Düsseldorf 1982. Antropologija ovih navedenih moralista nije ista.

'Usp. magistralan članak koji neizravno dotiče naše pitanje: G. WETTER, »Marxismo«, u *Dizionario teologico interdisciplinare*, vol. 2, Marietti, 1977, 469-503. U tom članku autor obraduje kroz povijest marksizma razne zaokrete i njihove nosioce (oci Msrxa i Engelsa do M.ircusea, Blocha, Garaudva, Akhussera i dr.); usp. A. SCHUSCHKIN, *Die bürgerliche Moral*, Berlin 1952; ID., *Die Grundlagen der kommunistischen Moral*, Berlin 1959 (s ruskog); L. M. ARCHANGELSKI, *Kategorien der marxistischen Ethik*, Berlin 1965 (s ruskog).

Dakle, dva oprečna shvaćanja čovjeka s dva suprotna polazišta: čovjek — društvo, ili čovjek koji gradi društvo; društvo — čovjek, ili društvo koje gradi čovjeka. Prirodno je da u prvom načinu gledanja čovjek mnogo dobiva od društva, a u drugom društvo mnogo prima od čovjeka. Ipak je važno uočiti: te dvije antropologije imaju različita ishodišta: ti jednoj je čovjek bogatstvo i punina, od čega prima društvo, u drugoj je društvo bogatstvo i punina, od čega prima čovjek, koji je po sebi »prazan« bez ikakvih »urođenih« prava.

Važno je usput napomenuti da je ova podjela dosta shematska i pojednostavljena, ali je nužna za prvu orijentaciju da bismo znali gdje se nalazimo kad govorimo o marksističkoj antropologiji, odnosno o ljudskim pravima u marksizmu. Jednako je važno na početku istaknuti da je prvi tip antropologija (čovjek — društvo) zastupan u svim međunarodnim dokumentima u kojima se govori o ljudskim pravima: od Deklaracije Ujedinjenih naroda 1948., preko Helsinkija 1975., do Deklaracije o otklanjanju svakog oblika vjerske netolerancije, ponovno Ujedinjenih naroda 1981.*

Temelji antropologije drukčijeg tipa

Imamo pred očima samo službenu antropologiju ukoliko se odražava i zrači u najnovijem ustavnom pravu Sovjetskog Saveza. Zašto donekle isključivo govorimo o tom pravu? Razlog: sovjetski tip društva sa svojim ustavnim pravom od 1977. legitimira se ne samo za socijalističke zemlje nego i inače kao model marksističkog socijalizma. Da bismo uz mogli donekle dešifrirati tu legitimaciju, potrebno je bar letimično prisjetiti se odakle ona potječe. Drugim riječima: uči u logične premise sovjetskog ustavnog prava znači uči u temeljne postavke klasične marksističke antropologije u kojoj važnu ulogu ima tumačenje svijeta, društva i čovjeka.

Filozofski nazor na svijet u službenom marksizmu jest dijalektički materijalizam. Nema duhovne stvarnosti, izuzevši ljudsku misao kao proizvod materije mozga. Svijet je »ab aeterno« — od vijeka, dakle nije stvoren. Egzistirajući Bog nije samo »ne-znanstvena« nego »protuznanstvena« hipoteza (E. Bloch). Materija je dinamična u trajnoj evoluciji. Zadnji dijalektički skok evolucije je čovjek. On humanizira prirodu i tako stvara kulturu. ^

* Usp. UNITED NATIONS, »Universal Declaration of Human Rights. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. International Covenant on Civil and Political Rights«, u *The International Bill of Human Rights*, ed. Office of Public Information UN, New York 1978; KSZE, *Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa, Analyse und Dokumentation 1973-1978, Dokumente zu Aussenpolitik*, Bd. 11/2 (Hg. H. A. Jacobsen, W. Mallmann, C. Meier), Vrl. Wissenschaft und Politik, Köln 1978; NATIONS UNIES, *Elimination de toutes les formes d'intolérance religieuse*, ed. Nations Unies Assemblée Générale, A — Distr. limites (A/C. 3/36/L. 45).

» Usp. H. I. STEINBERG — W. EUCHNER — H. FLEISCHNER — C. D. KERNIG, »Marxismus«, osobito C. »Grandfragen des sowjetischen Marxismus«; E. »Zur Kritik des Marxismus« (osobito »Marxistische Philosophie« i »Marxistische Gescl-

Nastajanje ljudskog društva, ukoliko znači nov proces u svijetu, jest objekt historijskog materijalizma. Tu prirodna evolucija uključuje čovjekovo djelovanje. Isto društvo »In fieri«, pod vidikom svojeg razvoja kao društvo, jest subjekt historijskog materijalizma koji se, kao i prirodna evolucija, razvija po zakonu dijalektike. Neomarksisti govore o »zatvorenoj« i »otvorenoj« dijalektici. Temeljni činioci koji određuju ljudsku povijest jesu materijalni. Zapravo dva su sloja strukture društva: baza je ekonomija ili sistem proizvodnje, a nadgradnja su znanost, filozofija, pravo, religija i umjetnost. Ekonomija određuje strukturu nadgradnje.®

I religija ovisi o ekonomiji, o onom obliku proizvodnje kad čovjek još nije bio kadar vladati prirodom. Pred njom i njezinim antagonističkim silama čovjek je osjećao inferiornost. Zato se utjecao višem moćnom Biću, sposobnom da ga usreći. Ali takvo Biće ne postoji. Ono je puka čovjekova kreatura, objektivacija njegovih težnji za sretnijim životom. Budući da čovjeka odvraća od zemlje, religija je najdublje i najopasnije čovjekovo otuđenje. Usavršavanjem ekonomije čovjek sve uspješnije podlaže sebi prirodu, a religija razmjerno tome sve više gubi pravo na opstanak. Danas je njezino pravo na opstanak već dokinuto, jer je čovjek postao vladalac i oblikovatelj prirode.^^

Koja je svrha kulture? Ostvariti i usavršiti nužne uvjete da se postigne apsolutna zemaljska sreća prema kojoj čovjek prirodno teži. To buduće eshatološko stanje nije tek apstraktan pojam; naprotiv, radi se o konkretnom konačnom besklasnom društvu u kojem će se čovjek potpuno ostvariti. Prijašnje faze koraci su prema konačnoj. Mnogi neomarksisti ne prihvaćaju više tu hipotezu o komunističkom društvu kao zadnjoj fazi ljudske povijesti. Naprotiv, ostvarenje besklasnog društva program je sovjetskog ustava: »Vrhovni cilj sovjetske države jest izgradnja besklasnog komunističkog društva« (Uv, 12), a »razvijeno socijalističko društvo prirodna je etapa na putu prema komunizmu« (Uv, 11).^

Ischaftstheorie«), u *SDG* (v. bilj. 1), Bd. 4 (1971), 331-366; usp. E. Mc MULLIN - N. LOBKOWICZ, »Materie«, osobito E. »Oer Marxistisch-leninistische Materienbegriff«, u *SDG*, Bd. 4 (1971), 411-456.

« N. LUHMANN - K. v. BEYME, »Gesellschaft«, osobito B. »Die Gesellschaftskonzeption des Marxismus-Leninismus« i C. »Theorie der Gesellschaft« u *SDC* Bd. 2 (1968), 959-971; usp. C. D. KERNIG - H. MARCUSE - W. KERN "•Dialektik«, u *SDG*, Bd. 1 (1966), 1187-1211; G. WETTER, »Dialektische Materialismus«, u *SDG*, Bd. 1 (1966), 1212-1233; autor navodi mnogu literaturu; a dokazao se kao stručnjak i knjigom *Der dialektische Materialismus. Seine Geschichte und sein System in der Sowjetunion*, Wien 1956."

^ T. G. CAFFARENA - M. ELIADE - I. FETSCHER - V. MAGONI - S. VIRGULIN, »Religion«, osobito C. »Herkunft und Ausformung der marxistischen Religionskritik (Hegel, Feuerbach, Marx, Engels zu Lenin)«, D. »Die sowjetische Theorie über die Religion«, E. »Kritik und Konfrontation«, u *SDG*, Bd. 5 (1972), 584-633; usp. T. VERES, »Religijsko otuđenje«, u *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, FTI, Zagreb 1981" 121-144: »Prema Marxu, religija postoji samo tamo gdje su proizvodne sile čovjeka nerazvijene, gdje je čovjek pritišnjen bijednim materijalnim uvjetima za život« (141).

8 S. P. DUNN, »Kultur«, osobito C. »Die technische Bedeutung des Begriffs in der UdSSR«, u *SDG*, Bd. 3 (1969), 1148-1158.

Radu kao sredstvu humaniziranja prirode pripada središnje mjesto. K. Marx o njemu govori gotovo u svim djelima, napose u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* (1844.) i u *Kapitalu*. Marxov pojam rada ovisi o Hegelovom, s tim što ga je preokrenuo i proširio. Dok Hegel rad shvaća kao duhovnu aktivnost, Marx se bavi s *praktisch* — Izvršavanjem i ostvarivanjem onoga *theoretisch* u stvarnosti svijeta. Čovjek radom preobražava neljudski svijet u ljudski i time samoga sebe udvostručuje, ne samo »intencionalno« kao u Hegela nego stvarno u svijetu koji stvara na svoju »sliku i priliku«. Taj proces Marx naziva »objektivacijom« ili »postvarenjem« čovjeka. I svijet tako stvoren po čovjeku je čovjekova »objektivna bit«. Dakle, stvarajući svijet, čovjek stvara sama sebe. Jedna od prvih značajki rada jest »društvenost«; stoga je prvi subjekt rada društvo, ne pojedinac. Rad je uvijek čin društva koje se ostvaruje u čovjeku i koji čovjek ostvaruje za društvo. Etički je model da čovjek postane posve otvoren za kolektiv te kolektivu odan. Čovjekovo pravo na egzistenciju razmjerno je prilogu koji on svojim radom pridonosi dobru društva."

Marxova prva misao jest *čovjek*, ali ne pojedinac. Dok je Hegel razuman čovjek zadnja faza evolucije Boga, posrednik kroz koji misli apsolutni Duh, pa je čovjek od drugotne važnosti, Marxu je čovjek svoja realnost. Ljudsku vrstu čuva čovjek, ne kao pojedinac, nego član vrste. Pa dok M. Stirner antitezom Hegelovoj teoriji brani pretjerani materijalistički individualizam čovjeka, dotle Marx i Engels antitezotno zamjenjuju taj individualizam komunizmom, sačuvavši Stirnerov materijalistički element. Pobjijajući Hegela, oči marksizma svejedno zanemariše ljudski individuum, čovjeka kao osobu.

Čovjek je proizvod i ogledalo društva: potpuno od društva, pripada društvu kao »dio« i »odraz« cjeline. »Biti čovjek« u krajnjoj je liniji istovjetno s »biti društvo«. Promjena čovjeka pretpostavlja promjenu društva. Novi je sovjetski ustav na toj liniji, jer nikad ne upotrebljava riječi »pravo čovjeka«, »ljudska prava i slobode« i ne govori o osobi kao pojedincu.

I u spoznajnom vidiku, logično je da čovjek upoznaje sebe, svoj »ja«, .spoznajom, koju ima o društvu, dakle, kroz »mi« i »ti«. Čovjekova subjektivnost, svijest o sebi, rađa se kroz međusubjektivnost, kroz prisutnost drugoga u sebi. Zato sud »ja jesam« sadrži mnogo više nego u individualnoj tvrdnji (R. Garaudy). Kad isti sovjetski ustav na dva mjesta upotrebljava izraz »cjeloviti razvitak osobe« (Uv, 6; čl. 20.), tada se isključivo misli na osobu unutar sovjetskog društva i u odnosima prema njemu. Riječ »osoba« nema se shvatiti u ontološkom smislu, nego u etičkom, tj. »personalnost« — ličnost. A čovjek postaje Izgrađena ličnost onda kad, odgojem primljenim od društva, u praksi priznaje svoj »relativ-

9 W. BIENERT — L. BRESS — C. D. KERNIG, »Arbeit«, napose B. »Die Arbeit in der Theorie und Praxis des Marxismus-Leninismus«, u *SDG*, Bd. I (1966), 246 — 272.

ni bitak« u etičkom, psihološkom, sociološkom i političkom smislu te živi prema »bitku društva«. Odgoj, dakle, ide za obogaćenjem društva, ne osobe, a odgajatelj od kojeg čovjek sve prima jest isto društvo. Zato se može s pravom govoriti o novom etičkom tipu društva ili države."

Slijede zaključci. Čovjek nema vlastite *svrhe*. Njegova je *zadnja svrha* jednaka državnoj, tj. »izgradnja besklasnog komunističkog društva« (Uv, 12), a *bliža* jednaka svrsi »sovjetskog naroda«, tj. »stvaranje tehničko-materijalne osnovice komunizma, usavršavanje društvenih socijalističkih odnosa i njihova preobrazba u komunističke, odgoj čovjeka komunističkog društva, poboljšanje materijalnog i kulturnog života radnika, jamstvo sigurnosti zemlje, sudjelovanje pri učvršćivanju mira i razvoju međunarodne suradnje« (Uv, 12). Bliža *norma* etičkog djelovanja jesu »interesi društva« (čl. 13., 3.; 17.; 39., 2.), pa se prava i slobode jamče »u skladu s interesima naroda kako bi se učvrstio i razvio socijalistički režim« (čl. 50,1). Dakle, moralni *ideal* marksista temelji se na prilagodbi, na stupnjevitom uključivanju u društvo, sve do potpunog izjednačenja se zahtjevima i potrebama društva kao cjeline. U tom će smislu upotrebljavati *slobodu, prava i odgovornosti*.^^

Prava i slobode drukčijeg tipa

Nakon Deklaracije prava naroda Rusije 1917. i prvog Ustava Federativne Socijalističke Republike Sovjetske Rusije 1918., slijede tri ustava Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika: od 31. siječnja 1924., također Lenjinov, proglašen deset dana nakon njegove smrti, ustav od 5. prosinca 1936. kojim je Staljin nastojao učvrstiti državu, a donekle oslabiti KP, te napokon znatno dotjerano novo Izdanje od 7. listopada 1977. kojim Brežnjev u eri svjetskog pokreta za ljudska prava, napose nakon Helsinkija, želi svijetu pokazati uzor modernog ustavnog prava.^ Ustavnim pravicima vrlo je značajno studirati svrhu pojedinih Izdanja federativnog ustava, načela prema kojima su rađeni, ustanoviti njihovu ustavnopravnu vrijednost, usporediti kontinuitet i promjene. Bez sumnje, najbolji je ovaj

" S. P. DUNN — H. SCHULZ, »Mensch — Anthropologie: A. Die westliche Anthropologie; B. Die östliche Anthropologie; C. Theorie der Gesellschaft«, u *SDG*, Bd. 2 (1968), 959—971.

" I. FETSCHER, »Freiheit: A. Freiheit in der westlichen Welt; B. Freiheit in der sozialistischen Welt; C. Vergleich«, u *SDG*, Bd. 2 (1968), 660—681.

² Talijanski prijevod svih tih dokumenata u P. BISCARETTI DI RUFFIA — G. CRESPI REGHIZZI, *La Costituzione Sovietica del 1977. Un sessantennio di evoluzione costituzionale dell' URSS*, Dott. A. Giuffrè edit., Milano 1979, str. 394—547 (to djelo kraticom navodimo: *LCS*). Inače se služim *orig. Konstitucija (Osnovnoj zakon) Sojuza Sovetskih Socijalističkih Respublik + Konstitucii (Osnovnye zakony) Sojuznih Sovetskih Socijalističkih Respublik*, izd. »Juridičeskaja Hteratiira« Moskva 1978 str. 1—573; usp. njem pr.: H. ROGGEMANN (Hg.), *Die Verfassungen der sozialistischen Staaten* yTL Berlin 1980 (u toj kolekciji ustava usp. *Verfassung (Grundgesetz) der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken vom 7. 10. 1977*, str. 395—453).

novi, gledano s ustavnopravnog aspekta. Služi kao daljnji program KP SSSR. Zato je uvodni dio opširan u tri dijela.”-

U prvom dijelu govori se »o velikoj oktobarskoj revoluciji, koju izvedoše ruski radnici i seljaci pod vodstvom Komunističke partije s V. J. Lenjinom na čelu. Ona je oborila vlast kapitalista i veleposjednika, skršila lance ugnjetavanja, uvela diktaturu proletarijata i stvorila sovjetsku državu, državu novog tipa, temeljno sredstvo za obranu tečevina revolucije i izgradnju socijalizma i komunizma. Time je izvršen početak povijesnog zaokreta u svijetu iz kapitalizma u socijalizam« (Uv, 1). Drugi dio opisuje sadašnji razvitak sovjetskog društva u kojem je »diktatura proletarijata« nadidena, jer je završila svoje zadaće, u kojem je »sovjetska država« postala »državom cijelog naroda« s »porastom vodeće uloge Komunističke partije, avangarde čitavog naroda« (Uv, 6). Treći uvodni dio gleda budućnost s konačnom pobjedom u ostvarenju »komunističkog besklasnog društva« (Uv, 11—13). Tekst je razdijeljen u devet odsjeka s dvadeset i jednim poglavljem i 174 člana. Za nas će biti zanimljiviji tekstovi koji govore o pravima, slobodama i dužnostima »sovjetskog čovjeka« ili »sovjetskog građanina«. Oba se ta izraza izmjenjuju, ali se više upotrebljava izraz »sovjetski građanin«.

Čini mi se da će, s obzirom na prva dva dijela ovog predavanja, biti najlogičnije početi sa *socijalnim* pravima. Tu se govori o ostvarenju kulture, pristupu sredstvima priopćavanja (TV, tisak, posudbene biblioteke) (čl. 46.), znanstvenom, tehničkom, umjetničkom i literarnom stvaranju (čl. 47.) itd. Nas će zanimati osnovica, tj. *školstvo* ili sistem formacije (čl. 45.).

U tom pogledu Brežnjev je nadmašio prethodnike u upravi. Predškolska izobrazba obuhvaća već 40"/0 djece, osnovno školovanje produženo je na deset godina, srednje je školstvo razgranato i specijalizirano, sveučilišta žele biti što znanstvenija. Provesti »jedinstveni plan izobrazbe« (čl. 25.) na »materinskim jezicima« (čl. 45.) u 15 republika s više od 100 nacija i toliko različitih jezika među 270 milijuna stanovnika nije bilo lako. Školovanje, knjige i školski materijal besplatni su sve do sveučilišta, studenti primaju skroman stipendij, koji, iako nedovoljan, dobro dođe. U nekim aspektima sovjetski je ustav napredniji od međunarodnog prava izraženog u dokumentima Ujedinjenih naroda.* Školovanje i odgoj (što ide uvijek zajedno) imaju četverostruki cilj: — »osigurava opću i profesionalnu spremu građana«; — »služi komunističkom odgoju«; — »du-

Usp. studiju o tom ustavu: A. PAGLIETTI, *La costituzione sovietica del 1977 nei suoi precedenti storici e nel quadro del costituzionalismo moderno*, ed. Paoline 1980, str. 1—250 (u dodatku donosi prijevod svih ustava SSSR-a na tal.); usp. »La terza Costituzione federale dell'Unione Sovietica del 7 ottobre 1977«, u *LCS*, 101—296.

Usp. »International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights«, u *The International Bill of Human Rights* (usp. blj. 4) (taj Pakt citiramo: *ESC*), čl. 13, str. 15; usp. *Sovjetski ustav od 1977.*, čl. 45, 1—2; 25; 34, 1—2; 35, 2; 53, 3).

ševnom i fizičkom razvitku mladeži»; »sprema mladež za socijalni rad i aktivnost« (čl. 25.). Svi građani »imaju pravo na izobrazbu« (čl. 45.).*

U ovako formuliranom cilju odgoja kriju se i njegove slabosti: on je »komunistički«, dakle, ideološki usmjeren. Posve logično, jer treba da je »u skladu sa zahtjevima (socijalističkog) društva« (čl. 26). Stoga on zahvaća čitava čovjeka: od najranije dobi, prati ga do uključenja u stvaralački rad — ne samo kroz školski sistem nego i organizacijsko-partijski (Komsomol) — prati ga dalje kroz život. S druge strane, istom logikom on isključuje bilo koje drugo uvjerenje, religiozno ili političko: takvi odgajatelji i učitelji nisu podobni jer nisu kadri odgojiti budućeg komunista. Ne postoji izbor škola prema uvjerenjima, što inače predviđa Pakt UN o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 13., 3.—4.), a koji je ratificirao Sovjetski Savez, te Pakt o civilnim i političkim pravima.* Tekst ustava o tome ne govori. Postoji mogućnost velikog sjemeništa ! bogoslovije) za mladiće zrele dobi, ali određenog broja."

U cijelom školskom sistemu država je dobročinitelj kojem se duuguje priznanje i zahvalnost. Dakako, tu spada izbor profesije, pri čemu treba »voditi računa o društvenim potrebama« (čl. 40., 1.; 14., 1.—3.; 15., 2.; 17.: }.. 1.; 23., 1.; 60.); to je norma koja se i inače spominje; treba voditi računa o etičko-političkoj ocjeni, o ograničenom broju mjesta. Jednako pri usponu u javne političke službe osigurana je »pravna jednakost građana. SSSR-a na svim područjima ekonomskog, političkog, socijalnog i kuhornog života« (čl. 43., 1.—2.; 48., 1.—2.). Jednakost pristupa administrativnim službama, izborni sistem u kojem KP predlaže izborne kandidate ići. 100., 1) nije, možda, u prvi mah spojiv s međunarodnim pravom UN izraženim u Paktu o civilnim i političkim pravima (CP, čl. 25., c. Gdje je preoblem? Čini se ovdje:

Na temelju marksističke antropologije, kako smo vidjeli, a sada i na temelju ustavnog prava, unutar Sovjetskog Saveza ista pravna i filozofska terminologija ima drukčije značenje. »Jednakost«, »pravo«, »sloboda«, »socijalno«, »Individualno«, »osoba«, »savjest«, »vjera«, »zakon«, »pravda« ne znače isto što u Francuskoj ili Italiji, pa ni isto što u doku-

= • Usp. O. LUCHTERHANDT, *UN-Menschoirechtskonventioncu, Soujwtrciht-Soujfwirkküchkeu (Ein kritischer Vergleich)*, Nomos, Baden-Baden 1980, osobito »Recht auf Bildung«, 100—106. Djelo citiramo: UNMSS.

Usp. »International Covenant on Civil and Political Rights« u *The International Bill of Human Rights* usp. bilj. 4) (taj Pakt citiramo: CP, str 21—39; usp. UNITED NATIONS, *Human Rights international Instruments. Signatures, Ratifications, Accessions, etc. 1 July 1981*, str. 16—17, gdje se statistički vidi da je SSSR ratificirao 12 međunarodnih dokumenata, tj.: 1, 2, 4, 5, 6, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21; nije ratificirao dokumente pod brojevima: 3, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16.

" Vsp. *Vedomosti Verhovnogo Soveta RSFSR 1975, 27, 572; UN^SS, 105, bilj. 25: »Organisierte religiöse Kindererziehung ist in jedweder Form verboten«.*

mentima međunarodnog prava. Značenje i sadržaj tih i sličnih izraza u SSSR-u tumači »drukčija« antropologija s drukčijom »forma mentis«, pa stoga, kad Istok i Zapad govore istim rječnikom, ne misle isto, oni se ne razumiju. Oni vode izvanjski dijalog, ali ne stvaran, jer iste riječi, isti izrazi svakome od partnera govore drugo.

U smislu terminologije manji će biti problem s *ekonomskim* pravima: s podjelom rada (čl. 40.), narodnim i kolhoznim vlasništvom (čl. 11. — 16.), s uređenjem radnih kolektiva (čl. 8., 1.—2.; 21.; 22.); pravom na odmor (čl. 41.), na zaštitu zdravlja (čl. 42.), socijalno i staračko osiguranje (čl. 43.). iVlalo je veći problem s pravom na stan (čl. 44.). Prestalo se s gradnjom stanova koji vode jedan u drugi i ustav donosi novost: mogućnost gradnje individualnog stana (čl. 13., 2.). »Individualnog«, ne »privatnog«, jer bi se taj izraz kosio s nacionalnim vlasništvom i teorijom o konačnom besklasnom društvu. Nije lako ni s pravednim plaćama (čl. 40.), prema marksističkom načelu: »Od svakog se zahtijeva prema njegovim sposobnostima, a svakome se daje prema njegovu radu« (čl. 14., 2.). Plaća je redovito dovoljna za jednu osobu, a teža je situacija s invalidima, hendikepiranima, nemoćnima, nesposobnima.

Još će biti veći terminološki problem na područja *političkih* prava. Nisu jednaka načela za vanjsku i unutrašnju politiku. I vanjska politika vođena je dvostrukim načelom: »mirne koegzistencije« s nesocijalističkim režimima (čl. 28.). Odnosi s tim režimima odvijaju se na temelju »savjesnog ispunjavanja dužnosti koje izlaze iz općepoznatih principa i normi međunarodnog prava i traktata koje je SSSR ratificirao« (čl. 29.). Ni gdje se ne kaže da to isto međunarodno pravo vrijedi i za unutrašnju politiku ili za druga područja, a čini se da ne vrijedi ni za odnose s ostalim socijalističkim zemljama, jer za njih se ističe načelo »prijateljske suradnja«, i to na temelju »međunarodnog socijalističkog načela« (čl. 30.). Unutar zemlje za one koji »drukčije misle«, koji se faktično time sami ekskomuniciraju iz zajednice, slijedi kazna, jer sovjetski građanin ima sva prava i slobode »u skladu s interesima naroda i sa svrhom da se učvrsti i razvije socijalistički režim« (čl. 50., 1.), »u skladu s ciljevima izgradnje komunizma« (čl. 51., 1.). »Uporaba prava i sloboda građana ne smije nikad nanijeti štetu interesima društva i države (...)« (čl. 39., 2.; 47. i 62.)."

Najveći terminološki problem jest s tzv. *osobnim pravima* (čl. 52.—69.). Budući da je po marksističkoj drukčijoj antropologiji i prema najnovijem ustavu, koji analiziramo, najprije društvo i njegovi interesi a onda čovjek: najprije »mi«, a onda »ti« pa »ja«, jasno je da se ne može

18 Usp. R. KHALFINA, *Propriété personnelle en URSS*, ed. du Progrès, Moscou 1976, spec. *Revenus et épargnes du travail*, str. 87—95 i *Maison d'habitation et économie domestique auxiliaire*, str. 95—107. O pravu na rad usp. također u ustavu: čl. 14, 1—3; 15, 2; 17 — gdje se govori o pomoćnoj domaćinskoj ekonomiji; 23, 1; 13, 1. " Usp. *UN MSS*, 107 — 173.

zamisliti pravo osobe, osim u službi »mi« i »ti«. U tom smislu valja čitati napose tekstove ustava (čl. 54.) i još posebno (čl. 57.) kad govore o osobi: »Poštovanje osobe i zaštita prava i sloboda građana dužnost je svih državnih organa, društvenih organizacija i funkcionara« (čl. 57.).

Savjest pojedinca u strogom je odnosu s kolektivom: ona je »glas« ili »oko« kolektiva. Nastaje s njim, raste i razvija se s kolektivom.

Što se tiče *religije*, ne ulazimo više u to kako se ona ideološki shvaća, nego samo donosimo dvije nelogičnosti novog ustava: 1) »Jamči se (. . .) pravo ispovijedanja bilo koje vjere« (čl. 52.), a shvaća se kao »prakticiranje religioznih kultova« (čl. 52.). Dok, s druge strane, važeći statut KP SSSR-a — vodeći se lenjinističkim principom — oprečno govori. On traži da se »provede odlučna borba protiv (. . .) religioznih predrasuda i ostalih nadživjelih oblika prošlosti« (čl. 2., d)."² 2) Religiozna propaganda nije dopuštena. Prvi i posljednji sovjetski ustav koji ju je dopuštao bio je onaj Lenjinov na početku (1918.). Novi ustav, kao i svi dosadašnji, uključujući i onaj iz 1918., dopušta »razvijati ateističku propagandu« (čl. "2.). Teško je, dakle, prihvatiti sovjetske tvrdnje da ateizam u državi ima isti položaj kao i religija. I bez obzira na praksu ateizacije, osobito u školstvu, samo na temelju zakonske riječi, odnosno Statuta KP SSSR, razumljiva je teškoća da se povede pravi dijalog između sovjetskog marksizma i religije.-'

Izvori prava i sloboda drukčijeg tipa

Cilj sovjetske države opisan je ideološki: »konačna pobjeda komunizma«, »interesi društva«, »interesi sadašnjih i budućih naraštaja« (čl. 17. i 18.). Prema tom cilju aksiološki smjeraju prava i slobode sovjetskog građanina. Odakle izviru, ako nije priznato »čovjekovo dostojanstvo« kao izvor? Odgovor: »iz naroda«. Ustav kaže: »Sovjetski narod, voden idejama znanstvenog komunizma (. . .) utvrđuje temelje društvenog režima i politike SSSR-a, utvrđuje prava, slobode i dužnosti građana (*ustanavljaet prava, svobody i objazanosti graždan*) (Uv, 13, 6).

Na žalost, pravna terminologija nije precizna. Nije jasno rečeno **tko** je taj »sovjetski narod«, jer, uz već citirano, ustav kaže da on »određuje i ciljeve socijalističke države« (Uv, 13, 6). Riječ je, dakle, o dvostrukom "Sovjetskom narodu«: jedan kvalificirani koji upravlja i drugi nekvalificirani pod upravom. Prvi je nosilac najvišeg autoriteta, jer »određuje cl-

² Usp. »Statuto del Partito Comunista dell'Unione Sovietica (PCUS), Approvato dal XXII Congresso del PCUS (17—31 ottobre 1961), con le parziali modificazioni apportate dal XXIII e dal XXIV Congresso., u *LCS* (usp. bilj. 12), 551—572.

-1 O različitim problemima dijaloga kršćana s marksistima usp. AA. VV. *Christen und Marxisten im Friedensgespräch. Materialien dreier -wissenschaftlicher Symposien*. Hrsg. vom Institut für Friedensforschung und vom Internationalen Institut für den Frieden, Herder, Wien — Freiburg — Basel 1976.

ljeve socijalističke države«, »utvrđuje temelje režima i politike SSSR-a«, »utvrđuje prava, slobode i dužnosti građana«. Bez sumnje, ti najviši atributi isti taj autoritet stavljaju ne samo iznad »sovjetskog naroda« nego i iznad države. Tko je taj visoko-kvalificirani »sovjetski narod«?

Studirajući ustav, zagonetka se rješava šestim članom. Tekst glasi: »Komunistička partija Sovjetskog Saveza snaga je koja upravlja i usmjeruje sovjetsko društvo, srž njegova političkog sistema, državnih i društvenih organizacija. KP SSSR-a egzistira za narod i u službi je naroda.

Oboružana marksističko-lenjinističkom doktrinom. Komunistička partija određuje opću perspektivu razvoja društva i liniju unutrašnje i vanjske politike SSSR-a, upravlja golemom stvaralačkom aktivnošću sovjetskog naroda, donosi planski i znanstveno utemeljeni karakter njegovoj borbi za pobjedu komunizma.

Sve organizacije Partije djeluju u okviru Ustava SSSR-a« (čl. 6., 1.-3.).

Ostanemo li na istoj povijesnoj liniji, tada je očito da KP nije imala isti položaj. Razlikuju se tri modela. Prvi su opisali Marx i Engels u *Manifestu* (1848.). Tamo, među ostalim, čitamo: »Komunisti ne tvore zasebnu partiju sučelice drugim radničkim partijama. Oni nemaju drugih interesa do interesa proletarijata općenito (...). U Francuskoj se komunisti ujedinjuju u Socijalističku demokratsku partiju (...). U Švicarskoj po-državaju radikale (...). Među Poljacima komunisti podupiru partiju koja kao uvjet narodnog oslobođenja postavlja agrarnu revoluciju (...). U Njemačkoj se komunistička partija bori zajedno s građanstvom (...).« Tako je bilo u nastajanju.

Drugi model partije donosi Staljinov ustav 1936., devetnaest godina nakon oktobarske revolucije. Među temeljnim pravima i dužnostima građana, u članu 126., ne na odviše važnom mjestu, govori se o mogućnosti učlanjenja u različite društvene organizacije, a za »aktivnije i svjesnije iz radničke klase i drugih radničkih slojeva« postoji Komunistička partija koja je »vodeći odjel radnika u borbi za utvrđivanje i razvitak socijalističkog režima«. Dalje se kaže da je taj odjel »vodeća jezgra svih organizacija radnika bilo društvenih, bilo državnih«. Partija je, dakle, podložna državi.

Treći model je na liniji Lenjin — Firusčov — Brežnjev, opisan u Hruščovljevu partijskom statutu 1961., koji je i sada na snazi, te u novom

22 K. MARX — F. ENGELS, *Manifesto del Partito Comunista*, trad. Ital. di P. Togliatti, Ed. Rinascita, Roma 1955, str. 51; 43; 70—72.

2' LCS, 477. Značaino je da ovaj član 126. nije došao na početak ustava, ili bar donekle u uvodnom dijelu (kojeg uopće u ovom ustavu i nema). Već po tome se može nešto zaključiti o položaju KP za vrijeme Staljina, odnosno za vrijeme Brežnjeva.

ustavu Leonida Brežnjeva od 1977., kako smo malo prije citirali.* Ovaj je model vladajući. I u Sovjetskom je Savezu KP danas vrhovni politički, doktrinalni i idološki činilac i autoritet. Država je »temeljno sredstvo za obranu tečevina revolucije i izgradnju socijalizma i komunizma« (Uv, 1).** Ona je podređena Partiji.

Dakle, KP SSSR-a prvi je i glavni izvor prava i sloboda sovjetskog građanina. Ustav je drugotni izvor. Zakonodavstvo je treći izvor prava sovjetskog građanina. Zapravo su ustav i zakonodavstvo u podređenom položaju prema Vrhovnom sovjetu, a ovaj prema vodstvu KP SSSR-a. Ali daljnje razmatranje u tom smjeru prelazi okvire ovog predavanja.

Zaključak

Drukčija antropologija, drukčiji pojam društva, drukčiji pojam čovjeka, drukčija prava, dužnosti i slobode.

Mnogi današnji marksisti znanstvenici i filozofi kritiziraju talav tradicionalni i službeni marksizam. Traže ozbiljnu preradbu. Imena su poznata: Garaudy, Schaff, Mahovec i drugi. Zapravo osvetljavaju netočnosti dijalektičkog materijalizma i pokazuju nemoć filozofije, umjetnosti, kulture i znanosti, kad su ove nadgradnja ekonomije.

Mnogi današnji nemarksisti znanstvenici i filozofi, ali stručnjaci u marksizma, kao Bochenski, Wetter, A. Brunner i drugi, smatraju da u marksizmu nije moguć ispravan pojam osobe, koja je transcendentna, ako se ne promijene neka temeljna načela marksističke antropologije. Ista antropologija nije spojiva s autentičnim filozofskim pojmom čovjeka.

* U obilnom uvodu u Statut KP Sovjetskog Saveza (1961.) (usp. bilj. 20.) Hruščov je na neki način želio »rehabilitirati« partiju u smislu Lenjinovih zasada. Brežnjev je to izveo do kraja.

Usp. studije: R. G. WESSON, *Lenin's Legacy: The Story of the CPSU*, Hoover Institution Publication 192, Stanford Univ. Stanford, California 1978, osobito »Brežnev and Conservative Communism«, 235 — 270; AA. VV. *Istorija Komunističeskoj Partii Sovetskogo Sojuza*, ed. Izdatelstvo političeskoj literatury, Moskva 1980, golemo izdanje, priručnik za sveučilišta, str. 800; T. H. RIGBY, // *partito comunista sovietico 1917/1976*, ed. G. Feltrinelli, Milano 1977 (tit. orig. *Communist Party Membership in the U.S.S.R. 1917—1967*, Cop. 1968 by Princeton Univ. Press, prijevod s engl. M. Simoni i G. Ravaioli), s velikom bibliografijom različitih smjerova.

Zusammenfassung

Nicht in erster Linie geschichtlich oder philosophisch sondern eher das Phänomen und die Situation ins Auge fassend versucht der Autor anhand der ethisch-rechtlichen Analyse seinen Lesern Rechte und Freiheiten des sowjetischen Bürgers zu vermitteln.

Zuerst führt er uns zwei Grundformen von Anthropologie vor Augen; jene der internationalen völkerrechtlichen Dokumente (UNO, Helsinki-Charte) und jene im amtlichen sowjetischen Recht, in erster Linie in der Verfassung von 1977. In der ersten Anthropologie steht im Mittelpunkt die menschliche Person, während in der sowjetischen Anthropologie das sowjetische Kollektiv ins Zentrum gesetzt wird.

Dabei weist der Verfasser auf eine »andersartige«, marxistische Anthropologie, d. h. eine besondere Interpretation von Welt, Gesellschaft und Mensch hin. Innerhalb der Gesellschaft nimmt die Interpretation des religiösen Phänomens, der Kultur und der Arbeit einen bedeutenden Platz ein. Der Mensch als »Teil« der gesellschaftlichen Ganzheit ist an sich ein leeres und unbestimmtes Wesen. Erst die Gemeinschaft (das Kollektiv) gibt ihm Sinn, Pflichten, Rechte, Freiheiten und Verantwortung. Daher haben Rechte und Freiheiten in der Sowjetunion ein »anderes Gepräge«. Auf allen vier Rechtsgebieten — sozialem, ökonomischem, politischem und personalem — weicht man in der Logik der marxistischen Doktrin vom internationalen Recht, das auch von der Sowjetunion ratifiziert wurde, ab.

Was die Rechtsquelle (fontes iuris) des sowjetischen Staatsbürgers betrifft, so steht in der Verfassung von 1977, Art. 6, dass sie in letzter Linie in der KPdSU zu finden ist. Die Verfassung und die Gesetzgebung spielen nur eine untergeordnete Rolle.

Die Neomarxisten versuchen innerhalb des amtlichen sowjetischen Marxismus den authentischen Personbegriff zu retten, während Nichtmarxisten und gute Kenner des Marxismus meinen, das sei nur aufgrund der Veränderung der marxistischen Anthropologie zu erreichen.